

TÉZIS

**TANULMÁNY KIERKEGAARD NÉMETORSZÁGI,
MAGYARORSZÁGI ÉS OLASZORSZÁGI HATÁSÁRÓL**

MICHELE SITÀ

2010

TANULMÁNY KIERKEGAARD NÉMETORSZÁGI, MAGYARORSZÁGI ÉS OLASZORSZÁGI HATÁSÁRÓL

A jelen dolgozat célja bemutatni Kierkegaard filozófiájának hatásait az európai bölcselőre, ezen belül kimondottan Németország, Magyarország és Olaszország filozófiájára összpontosítva. A kierkegaardi témák szemléltetéséhez párbeszédet folytatok Kierkegaarddal és a többi, általam vizsgált bölcselővel, és mindeközben igyekszem a problémák olyan megközelítését alkalmazni, mely segít megmagyarázni és elmélyíteni a felvetett kérdéseket. Kierkegaard filozófiája olyan filozófia, mely kerüli a statikusságot, így lehetőséget ad számos értelmezésnek, melyek különféle témákat érintenek, a tisztán filozófiai-teoretikus kérdések fejtegetésétől azon témakörökig, melyek egy pragmatikusabb – a mindennapok filozófiájának is tekinthető – bölcselő köré csoportosulnak. Mindezek centrumában a létezés áll; ez ugyanis a középpont, melyből a különböző tematikák sugárszerűen szerteágaznak. Minden sugárnak megvan a saját, kizárólagos hatóköre, amely a tudás egy részét világítja meg, mindazonáltal természetes módon a sugarak fénye fokozatosan összeolvad, feltárva előttünk, hogy minden gondolat önmagába sűríti már a következőt is. Ezzel a képpel szeretném érzékeltetni azt az általános gondolatot, melyen e tanulmány alapszik: megkísérlem újra felragyogtatni a különböző kierkegaardi fénysugarakat, melyek az egzisztencializmus magjából erednek, ugyanakkor be is szeretném mutatni, hogy eme fénysugárszerű gondolatok miként alkotnak egységes fénynyalábot, amelyet nem lehet az egyes alkotósugarakra felbontani. Így, ha sikerül elérnem a kitűzött célokat, fejezetről fejezetre láthatjuk majd kialakulni a kierkegaardi filozófia legfőbb gondolatait, és rajtuk keresztül megérthetjük, hogy milyen etikát sugallt a dán bölcselő a mai ember számára.

Ahogy a továbbiakban is olvashatjuk, Kierkegaardot nem mindig és nem mindenki tekinti filozófusnak, sőt, a bölcselő saját magára is nehezen alkalmazta ezt a meghatározást. Ki volt tehát Kierkegaard? Hogyan értelmezhetjük műveit?

Kierkegaard szerette magát keresztény bölcselőnek nevezni, egy Egyénnek, aki áthalad az életem. Húnek maradván Kierkegaard tanításához tehát nem arra törekszem, hogy olyan definíciókat alkossak, melyek megerősítik a dán gondolkodó filozófiáját, hanem párbeszédet folytatni vele, időről időre segítségül hívva más bölcselőket, akiknek gondolatai számos hasonlóságot, de egyértelmű különbségeket is mutatnak. Természetesen nem vehetek figyelembe minden, Kierkegaard által vizsgált aspektust és témakört, mint ahogy szembesíteni sem tudom filozófiáját mindazok gondolataival, akikre hatást gyakorolt, vagy

akiknek filozófiája jelentős hasonlóságot mutat az övével. Emiatt döntöttem úgy, hogy három nagy csoportba sorolom azon gondolkodókat, akiket segítségül hívok Kierkegaard viszonyítási alapként is tekintett filozófiájának vizsgálatakor. Először számos német gondolkodó filozófiáját fogom tanulmányozni, Immanuel Kanttól indulva, G.W. Friedrich Hegelen át, Friedrich Nietzschevel folytatva, majd áttérve az alapvető fontosságú Martin Heideggerre, hogy végül elérkezzem, Karl Barth és Karl Jaspers után Hans Georg Gadamer gondolatainak vizsgálatához. A német filozófusok után a magyar bölcselek gondolatait veszem górcső alá, ezen belül a fiatal Lukács György életét és filozófiáját, valamint tanítványa, Heller Ágnes reflexióit; mindeközben szem előtt tartva Hamvas Béla számos, a jelen lévő kierkegaardi gondolatok szempontjából érdekes tanulmányát. Jelen vizsgálatot követi Hamvas Béla *Kierkegaard Szicíliában* című tanulmányának első ízben történő olasz nyelvű fordítása. Végül az olasz bölcséletet hasonlítom össze a kierkegaardi filozófiával: először Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás idő- és hit fogalmára fókuszálok, majd Dante Alighieri gondolatait vizsgálom az akaratszabadságról és a választásról, anélkül, hogy megfelelő emlékezés és az emlékezet problémájáról Petrarcanál. Ezután Giovanni Gentile és Luigi Pareyson filozófiáját vetem össze a kierkegaardi gondolatvilággal. A függelékben egy talán kevésbé filozófiai, ám igen figyelemreméltó témát, az egzisztencializmus filozófiájának a film- és a színművészetben fellelhető gondolatait vizsgálom meg. Federico Fellini és Luigi Pirandello munkásságát elemezve próbálom bizonyítani azt a hipotézist, hogy a kierkegaardi egzisztencializmus kiindulópontként szolgált és megfelelő megvalósítást talált azokban a művészi alkotásokban is, melyek olykor, néha igazságtalanul, túl távolinak tűnnek a filozófia tudományterületétől.

A következőkben röviden ismertetem a tanulmány főbb irányvonalait.

I. fejezet – Németország

Az első fejezetben a német bölcsélet egy fontos alakjának, Immanuel Kantnak a gondolatait hasonlítom össze Kierkegaard filozófiájával. Az elemzés során arra kérdésre próbálok választ adni, hogy milyen módon változott a lehetőség fogalma a filozófiában. Ez az összehasonlítás nemcsak ahhoz járul hozzá, hogy bemutassam a kanti pozitív és a kierkegaardi filozófia negatív lehetőség közti különbségét, hanem ezen túllépve megpróbálom leírni azt az érzelmi feszültséget és szorongást, amely gúzsba köti a dán bölcslőt. Ezt követően Hegel filozófiájának elemzésekor már komplexebb problémakört vizsgálok: nemcsak Kierkegaard híres Hegel-kritikájára összpontosítok, hanem a dán bölcslő hegeli

filozófiában eredező gondolataira is. Tehát a tanulmány nem csupán a kritika vizsgálatára korlátozódik, hiszen a két fogalom igen fontos lesz nem csak az egzisztencializmus, hanem az elkövetkező filozófia számára is. A tanulmányban kirajzolódik egy párbeszéd egy bizonyos, mesterségesen alkotott filozófia csupán látszólagos erejéről, kiemelve a kierkegaardi bölcsélet nyugtalan bátorságát. A két filozófus közti dialógus olyan témákat is érint, melyek kívül esnek Kierkegaard klasszikus Hegel-kritikájának területén, mint az etika és a vallás.

Hegel filozófiája után Nietzsche gondolatait veszem szemügyre. A vizsgált problémák ebben az esetben is sokrétűek: nem csak Kierkegaard személyes hitét vetem össze Isten Nietzsche által kijelentett halálával, hanem a Csábító és az Übermensch, Ábrahám és Zarathustra közt is párhuzamot vonok, nem meglepő módon végül a tömeg és a nyáj, sem az ismétlés és az örök visszatérés összehasonlításáról. Ennek a megközelítésnek helyt ad az a tény is, hogy egy másik dán gondolkodó, Georg Brandes, írt egy levelet Nietzschének, amelyben Kierkegaard műveinek olvasására invitálja, mivel azok szerinte igen közel állnak a német filozófus bölcséletéhez. Ezt követően az e tanulmányban Kierkegaard óvatos követőjének nevezett Jaspersszel foglalkozom, aki megtorpan, mielőtt megtenné a híres kierkegaardi ugrást a Semmibe. A továbblépés szükségessége egy, az emberi korlátozottságot minden esetben körülhatároló igény, melyet maga Jaspers is érez. A tanulmányban ezután Heideggerre koncentrálok, aki kikerülhetetlen a számos kierkegaardi utalás miatt, mint az úgynevezett hiteles filozófiai probléma bukása, amelyben – Heideggerre utalva – a filozófia egészen addig megragadt. Nem lehet eltekinteni az idő problémájától, sem a szorongás kettős arculatától, mely mindkét filozófus munkásságában megfogalmazódik. A tanulmány német filozófiáról szóló részének lezárásaként Gadamer bölcséletét elemzem, aki tökéletes bizonyíték az egzisztencialista filozófiának számos ágának egyikére: Gadamer filozófiája a teológiától a művészetbe, vagyis az ismétléstől a visszatérés gondolatába hajlik át.

Ebben a vizsgálatban érzékeltetni szeretném a német filozófia változásait a kierkegaardi életmű tükrében értelmezve. A kanti filozófiában is megtalálható pozitív lehetőség fogalmától kiindulva egyre nagyobb bizalommal haladunk az ész képességei felé. Kierkegaarddal elérkezünk a töréshez, mikor a bizonyosságok elvesznek, a lehetőség negatívvá válik, a választás és a kétség gyötrik az embert. A mechanizmus elindult, a filozófia újra az egzisztenciához fordul, amelyet mintha a vallás elvett volna tőle, így magas árat kell érte fizetnie. Mintha a föld beomlana a láb alatt, és egyre kevesebb dologban lehetünk biztosak: ez főként Nietzsche filozófiájában észrevehető. A semmi vihara után végül lassan magához tér a gondolat, megpróbál újból felemelkedni: erre tökéletes példa Jaspers filozófiája. Heidegger

kevésbé óvatos nála, bölcseletében az ész újra akarja rendezni a kierkegaardi gondolatot, megpróbálja kifejezni és megérteni azt, ami az ember szorongással teli létét jellemzi. A második elágazás a gadameri filozófia: az ő hermeneutikája egy olyan folyamat természetesen tűnő végeredménye, mely célba ért, így most újra kell indulni, újra a földre kell állni anélkül, hogy szem elől tévesztenénk az embert.

II. fejezet – Magyarország

A tanulmány második fejezetében Kierkegaard személyes élettapasztalatára koncentrálok, pontosabban arra, hogyan jelenítette meg ezt bölcseletében, és hogy a személyes élmények mennyire befolyásolták őt művei megírásában. Ehhez az összehasonlításhoz a legtökéletesebb példa a fiatal Lukács első műveinek vizsgálata, melyekben megkísérelte költőivé tenni szerelmi történetét. Ennek értelmében először *A lélek és a formák* híres fejezetét tanulmányozom Kierkegaardról és Regine Olsenről: előbb Lukácson keresztül vizsgálom Kierkegaardot, hogy később Lukácsot elemezhessem a dán bölcselőn keresztül. E részleten kívül mind a levelek, mind a *Napló* vizsgálat alá kerül, melyek azt bizonyítják, mennyire fontosak voltak azok az időszakok is, mikor az oldalakra nem kerül írás. A *Napló* olyan kapocs, mely a poetizálás vágyát és a kierkegaardi utánezést fejezi ki. Nem csupán a két gondolkodó életrajzának áttekintéséről van szó: eközben jelen vannak gondolataik, műveik és elképzeléseik is.

Egyetlen gesztus fontosságát vizsgálom a fiatal Lukács gondolatainak értelmezésekor, lépésenként megvizsgálva a poetizáló fázistól egészen a kierkegaardi gondolatokig, majd az ész trónfosztásáig bejárt utat, melynek kimondásával a magyar bölcselő határozottan szembehelyezkedik Kierkegaarddal, teljesen elutasítva annak gondolatait. Heller Ágnes észrevételeit is szem előtt tartom a vizsgálódásban, legfőképp a Lukácsról és Seidler Irmáról írt tanulmánya kiemelkedő fontosságú. E rekonstruktív írás segítségével hasonlítom össze a kétféle magányt, így két fajta visszatérést a reménytelenséghez. Felfedezhető egy szimbolikus párhuzam Irma valós és drámai alakja közt, amely a fentiek értelmében hasonul, és felhívja a figyelmet a kierkegaardi filozófia Ábrahám és Jób alakjaira. Ebben az értelemben a három kierkegaardi stádiumot végigjárva haladok előre, paradox módon, egészen Irmáig, akinek az egzisztencializmus színpadához hasonló sors jutott. Ezt követően behatóbban elemzem az észszerűség és az irracionális fogalmát, és próbálok feltárni, vajon miért írt Lukács Kierkegaardról *Az ész trónfosztásában*, majd Lukács szavai következnek, hogy bemutassák indokait és céljait. Ezt követően számos, Hamvas Bélával kapcsolatos téma kerül vizsgálatra,

legelőször bizonyítva és bemutatva a kierkegaardi filozófiával való kapcsolatának okát. Hamvas *A bor filozófiája* és Kierkegaard *In vino veritas* című írásának összehasonlításakor, így Hamvas írásának kierkegaardi fényben történő újraolvasása során észrevehető, hogyan ér el maga Hamvas is Istenhez, miközben a földön szeretne maradni. Ezen felül számos utalást teszek Hamvas egyéb műveire is, mint például a *Karnevál*, mely teret nyit a maszk filozófiai fogalmának felülvizsgálásában. Végül a *Kierkegaard Szicíliában* című tanulmányra koncentrálok, ahol nem csak az utazás témája jelenik meg, hanem a lehetőség, a választás és az ismétlés gondolatai is. A tanulmány hangvétele igen gunyorosnak tűnik, miközben emögött a látszólagos és tréfálgató felszínesség mögött egy mélyebb üzenet rejlik. A cél visszavinni az embert még egyszer önmagához, újra megnyílni a világ felé, kilépni a védőburokból és elkezdni beszélgetni, párbeszédet folytatni a külvilággal és az egzisztenciával. Manapság már nem hősökre van szükség, hanem valós emberekre.

E második fejezetben a filozófusokkal való párbeszéd már más síkon folytatódik, habár Kierkegaard irodalmi és életrajzi újraolvasásakor számos, az előző fejezetéhez hasonló konklúzió került felszínre. A filozófusok újraolvasása Kierkegaard bölcséletének tükrében itt is megmutatta, hogy a poetizálás nem mindig végrehajtható, mivel az élet erősebb az emberi akaratnál. Földi fogódzót kell keresnünk, ideológiákat, amelyekben hihetünk, azzal az erős és szilárd vággyal, hogy elpusztítsuk mindazt, ami irracionális poétikai motiváció. A vizsgálódás, amelyet a Kierkegaardhoz való közelítéssel kezdtünk, egy radikális eltávolodásba fordul, hogy elrejtőzhessünk a hit által nyújtott bizonyosságokban, majd hogy ezután Hamvassal ismét kibújjunk a védőburokból, hogy újra emberek legyünk, a valóságtól való félelem nélkül, ebben az esetben is tudatában saját határainknak, a valóságnak, amelynek mi is részesei és részei vagyunk.

III. fejezet – Olaszország

A tanulmány harmadik fejezete egy, a múltba történő visszautazással kezdődik: visszatérek Szent Ágostonhoz, hogy megérthessem és megértessem a probléma gyökerét, felfedezve filozófiájában Kierkegaardhoz való közelséget. Szent Ágostonnál jelenik először a visszatérés az emberhez, egy olyan visszatérésé, amely Isten jelenléte nélkül nem mehetne végbe. Szent Ágoston vizsgálata után Aquinói Szent Tamás gondolatait elemzem, aki különösen fontos állomása az ész és a hit közti kapcsolat problémájának. Ha az út, mely Szent Ágostontól Tamáshoz, majd Kierkegaardhoz vezet, megvalósítható, el kell ismerni a fordított haladás, vagyis egy, a hitet kereső és Istenhez visszatérő kierkegaardi tanulmány lehetőségét

is. Ez a kutatás Kierkegaardot mind Ágoston, mind Tamás számára kedves témák felé vezette, és így sikerült bebizonyítania, hogy a már elavultnak tűnő témák újra feléleszthetők, mint az öröklét gondolata, mely mindhárom filozófusnál jelen van. Nem szabad elfeledkeznünk Isten létezésének bizonyítékáról sem Kierkegaardnál, sem a választás, az egyetlen lehetséges választás problémájáról sem. Szent Tamás után Dante gondolatait vizsgálom a szabad akarat és a választás problémáinak tükrében, bemutatva többek között az Isteni Színháznak a három kierkegaardi stádiumnak megfelelő olvasatát. A humanizmus és az egzisztencializmus közti párhuzam így kötelezőnek tűnik: ennek fejében megvizsgálom Petrarca költészetét az emlékezés tematikájának szempontjából. Egy szimbolikus, de sok mindent eláruló összehasonlítás, a monte Ventoso és a monte Moria, azaz Petrarca hegyre vezető útjának Ábrahám útjával való egybevetése. Felérésük különbsége segít megérteni azt az utat, amely a hit felé vezet. Ezzel a témával kapcsolatban még igen érdekesnek annak a három nőnek a – sokszor szimbolikus – újraértelmezése, akik megváltoztatták Dante, Petrarca és Kierkegaard életét, annak a három nőnek a vizsgálata, akiknek neve sokat elárul magáról a személyről: nem csak Beatrice és Laura, hanem maga a Regina név is. Az egzisztencialista filozófia gyökerétől való kiindulás, a közös, mind Szent Ágostonnál, Szent Tamásnál és Kierkegaardnál megjelenő témák felvonultatása, a dantei szabad akaratról való reflektálás és a petrarcai emlékezés fogalmának magyarázata után mostmár időben is közelítünk Kierkegaardhoz. Vetélytársát Giovanni Gentile, aki ugyan távol áll a kierkegaardi bölcsesettől, mégis alapvető fontosságú az olasz egzisztencializmus születésében. Vizsgálatunk első tárgya a trendelenburgi gondolat újraértelmezése mind Kierkegaard, mind Gentile részéről a hegeli kritikához. Ha egyrészt a Hegel-kritikát vizsgáljuk, másrésztől megkérdésközöljük: hogyan és miben tekinthető e két filozófus Heidegger előfutárának? Ezután egy talán kissé provokatív összehasonlítás következik a két küldönböző időkoncepció, Gentile aktuális és Kierkegaard pillanat-fogalma közt, amely megközelítés egyértelműbbé teszi a bölcsélet fejlődését. Kierkegaardnál embertől Istenig tart az út, míg Gentilénél embertől emberig. Ezzel a vizsgálódással készíti elő az utat az olasz egzisztencializmus számára, megvizsgálva a Gentilét a Nicola Abbagnanóval összekötő utat, mely az aktualizmusból az egzisztencializmusba vezet. Abbagnanónál pozitív egzisztencializmusról beszélhetünk: az általa leírt ember kénytelen elfogadni létezésének problémáit, és hogy ezt megtehesse, elég bátornak kell lennie ahhoz, hogy bezárva maradjon a végességébe, amely gondolat Kierkegaardnál nem fordult elő. Az olasz egzisztencializmus tehát egy olyan gondolat felé fordul, amely úgy akarja visszaállítani az embert, hogy megtisztítja a nyugtalanságtól, tehát a földhöz, a mindennapi problémák kézzelfoghatóságához kötve szeretne maradni, és

ugyanakkor le akarja küzdeni ezeket, szembenézni velük, anélkül, hogy hagyná magát elragadtatni a heves vágytól arra, hogy mindent megértsen. A neoidealizmusból az egzisztencializmusba való átmenet kiemelkedő személyisége Luigi Pareyson, akinél visszatérnek az időhöz és az örökléssel, az esztétikával és az interpretációval kapcsolatos témák.

Ebben a harmadik fejezetben is, noha az emberhez és Istenhez kapcsolódó problémafelvetésektől indultunk, olyan utat jártunk végig, amely a kérdéses problémák megoldásával párhuzamosan fut. Észrevehető, hogy a filozófia, miután visszatért önmagába, hogy megtalálja erejét, hogy megvédje magát a külső támadásoktól, végül kénytelen volt szembetalálni magát saját gyengeségével. Felfedezni az embert annyit tesz, mint újból szembesülni ennek egyediségével, amely egy elkerülhetetlenül visszaütő mozdulat, egy kellemetlen, szenvedő, nyugtalanító érzés. Számos gondolkodónál, akik a valóságból és különböző történeteket magukkal hozva érkeztek, ez a szorongó érzés hol erősebben, hol gyengébben jelent meg, de minden esetben ki kellett lépni ebből, elkerülve az újbóli visszazárkózást a gondolat fellegvárába. Az ember visszatért a filozófiához, és most kénytelenek úgy elfogadni, ahogy van, korlátaival, félelmeivel, határaival és gyengeségeivel együtt. Mihelyt ezen határok elfogadása nem volt elegendő, a vágy nyugodtabb partokra érése egy pozitív egzisztencializmushoz vezethetett volna, vagy, még ennél is tovább, egy hermeneutikai és értelmező vágy felé. Az embert nem tévesztették szem elől, de a kierkegaardi nyugtalanságnak így sikerült egyfajta kifizetődést találnia.

Összességében ezen vizsgálódások sorozata, a különböző gondolkodókkal folytatott párbeszéd után észrevehető, hogy a kierkegaardi filozófia témái igen sok területet lefednek. Az áttekintés után immár világosabb a kezdeti kép is, a fénysugaraké, amelyek a kierkegaardi filozófiából kiindulva szerteágaznak, és különbözőképpen fejlődnek és hatnak tovább. A filozófia maga egy tölcsérhez hasonlítható: kezdetben széles, szinte minden más diszciplínát magában foglal, majd idővel kénytelen egyre inkább összeszűkülni, és a témák, melyek kezdetben a filozófiai aura részét alkották, elkezdenek specializálódni és önállósodni. A filozófiai tölcsér néhány történelmi pillanatban azt kockáztatja, hogy olyannyira összeszűkül, hogy nem lesz többé képes áteresztetni a gondolatokat, megáll, és nem lesz képes újra mozgásba lendülni. Kierkegaardnak sikerült kimozdulni ebből az álló helyzetből, újra mozgásba hozta a filozófiát, és a gondolatok folyását újra abba a tölcsérbe, melyet az előtte levő kor elfojtott.